

ÉVFORDULÓK

A vármegyék kialakulása Magyarországon*

„Nincs egyetlen intézményünk, amelynek múltja olyan messze korbá nyúlna vissza, mint a megyéé.”

Olyan intézmények születési idejét meghatározni, mint amilyen a megye – középszintű világi igazgatási egységet értsünk egyelőre rajta –, szerfelett nehéz dolog. Egyrészt amikor a megye megnevezése megbízható forrásokban felbukkan, már létező szervezet, a kütfő dátuma (kelte) tehát legfeljebb arra utalhat, hogy milyen időpont előtt kell keresnünk kialakulását, másrészt a megye létrejötte nem egyszeri és egyedi aktus, hanem kettős értelemben elnyúló folyamat, térben annyiszor megy végbe, ahány megye alakul, időben pedig nem szinkron jelenség, ráadásul történelmi korszakok változásával arculata és funkciói új meg új elemekkel gazdagodnak.

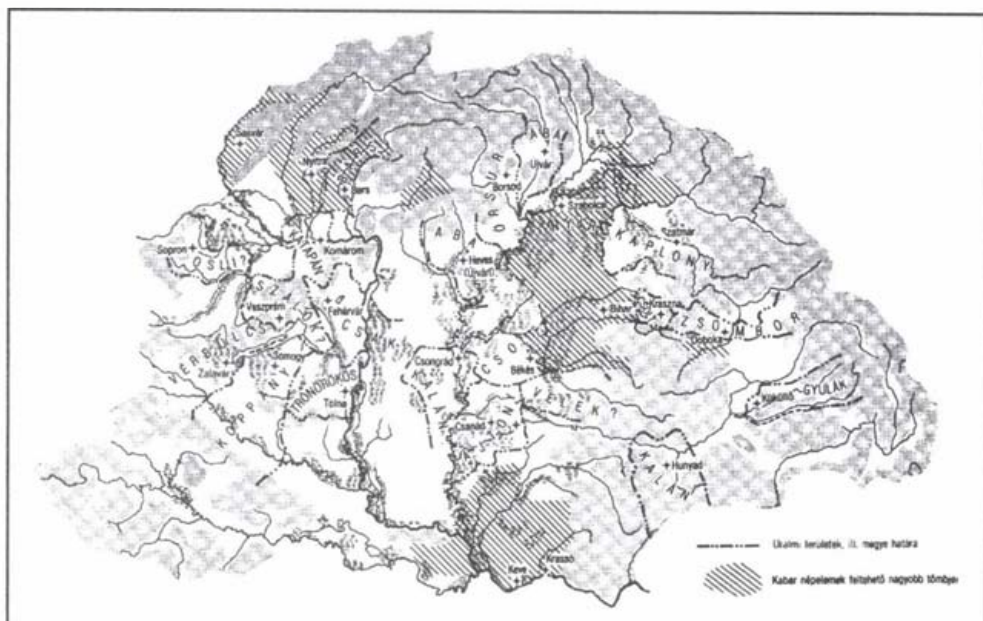
(...)

A vármegye eredete

A vármegye eredete a középkortól kezdve érdekelte az embereket. Három olyan elbeszélő forrásunk is van, amely állást foglal ebben a kérdésben, illetve a későbbi kutatás úgy hitte, hogy itt állásfoglalás olvasható. Ezek egyike *Anonymus gestája*. A névtelen jegyző összesen 45 várról tesz említést, minden esetben castrum szóval jelölve az erődtípményt, egyetlen esetben nevez csak egy, munkája más helyén szintén castrumnak mondott erősséget *castellumnak*. Jó néhány akad e 45 castrumból, amely soha nem vált – jelen tudomásunk szerint – vármegye névadójává, illetve központjává: ilyennek minősíthető Alpár, Sóvár, Himesudvar, az utóbb Sárvárnak nevezett Tasvár, Gyalu, (Diós-) Győr, Örsúrvár, Poroszló, Pata, Várad, egy másik Sárvár, Haram, Orsova, Kurszánvár, Szekeső, Csákvár és oroszok vára, azaz összesen 17 erősség. Közülük Himesudvarról és Váradról maga Anonymus jegyezte meg, hogy földvárak voltak (*castrum*, illetve *castellum terreum*). A fennmaradó 28 castrum mindegyike utóbb olyan igazgatási központként fordul elő, amelyet forrásaink vagy vármegye (*comitatus*) székhelyeként, vagy pedig várnépekkel és várföldekkel rendelkező várakként említenek. Ezek a következők: Ung, Zemplén, Borsova, Komárom, Borsod, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Gömör, Nógrád, Nyitra, Bars, Zólyom, Sempte, Galgóc, Trencsén, Bolondóc, Bánya, Csongrád, Zágráb, Pozsega, Valkó, Bodrog, Keve, Baranya, Vas, Veszprém és Pest vára. Anonymus leírása tehát eleve azt sugallja, hogy számos megyénk központja már a honfoglaláskor létezett. E várak egy részét – jobbára azért, mert a honfoglaló magyarok már itt találták azokat vagy mert keletkezésüket hallgatással mellőzi – Anonymus a magyarok honfoglalása előtti időből eredezteti (pl. Ung, Borsova, Alpár stb.), más részükről viszont megemlíti, hogy a magyarok építették a honfoglalás körüli időkben (pl. Komárom, Himesudvar, Borsod stb.).

Anonymus azonban továbbmegy a pusztá sejtetésnél, s néhány esetben félreérthetetlenül kifejezésre juttatja, hogy szerinte a magyarországi vármegyék a honfoglaláskor, vagy kevéssel azt követően keletkeztek. Komárom várát a honfoglaló Ketel fia, Alaptolma építette, s „ennek a várnak a szolgálatára odaadta mind a magával hozott, mind pedig a vezetőlt [Árpádtól] nyert népek a kétharmadát”. A névtelen jegyző tehát Komárom várnépeit a honfoglalás körüli időből eredezteti. Ám egy másik vár, Szabolcs esetében meg is nevezi ezt a népességet. Elmondja, hogy miután Szabolcs összegyűjtötte a cives („várnép”) népességet, „nagy árkot ásott, és igen erős várat építtetett földből. Ezt most Szabolcs várnak hívják. Majd Szabolcs meg társai a föld lakóiból sokat ahhoz a várhoz szolgálónépül rendeltek, akiket most várnépeknek (civiles) neveznek”. Hasonló terminológiát használ Anonymus akkor is, amikor arról ír, hogy Bors honfoglaló vezér „azonnal össze is gyűjtött sok-sok várnépet (cives), és egy maga-

* Részletek a szerző Magvető Kiadónál (Bp. 1988.), a Nemzet és emlékezet sorozatban megjelent művéből. (Szerk.)

Összefüggések uralmi területek (szállásföldek) és István kori megyék között (Györffy György: István király és műve című könyvéből. Bp. 1977. 202. old.)

sabb hegy ormán igen erős várat emelt; egyszersmind a maga tulajdon nevét ruházta rá, úgyhogy Bors várának hívják”. Sempte, Galgóc, Trencsén, Bolondóc és Bánya várakról azt jegyezte fel Anonymus, hogy e „várakban öröket (*custodes castrorum*) helyeztek el”. A névtelen jegyző Pest várával kapcsolatban is megközelítően azonos fejleményekről ír, mint Komárom várával kapcsolatban. Eszerint Billa és Baks, miután elnyerték Taksony fejedelemtől Pest várát, „a magukkal hozott népből kétharmadot a nevezett vár szolgálatára átengedtek, egyharmadot meg utódaiknak hagytak”. Ugyancsak leplezetlenül mutatja a vármegyék kialakulásával kapcsolatban a névtelen jegyző véleményét a megye ispánjainak (*comites*) emlegetése a honfoglalás korában. Miután Bors vezér felépítette Borsod várát, és kitűzte a határokat a Tátra hegyein, Árpád vezér „jeles cselekedetéért abban a várban ispánná (*comes*) tette, és egészen reá bízta, hogy annak a résznek viselje gondját”. Ugyancsak Árpád tette a névtelen jegyző szerint „Hubát Nyitra és egyéb várak ispánjává (*comitem Nitriensem et aliorum castrorum*)”.

Szerepel azonban Anonymus gestájában még egy várispán (*comes castri*), Ung várának ispánja, Laborc, aki nem Árpád kegyéből vált egy honfoglalás kori vármegye *comes*-évé, hanem éppen a honfoglaló magyarok ellenfele volt, tehát várispáni címe – a névtelen jegyző szerint – független a magyar megeszervezettől, úgy tűnik, hogy időben megelőzte azt. Anonymus még azt is tudni vélte, hogy Laborc ispánt „az ottlakók nyelvén dukának (*duca*) mondták”. Mivel a *duca* szó a *dux* szó középgörög alakjából (dukasz) került át több szláv nyelvbe, a szláv nyelvet jól ismerő Anonymus ezzel a megjegyzésével hitet tett amellett, hogy Laborc, illetve alattvalói szlávok voltak. Ha komolyan vesszük Anonymust, lehetetlen nem gondolnunk pusztán a névtelen jegyző szövege alapján arra, hogy a vármegye intézménye szláv eredetű is lehetne Magyarországon, hiszen a magyarországi okleveles gyakorlatból jól ismert *comes castri* tisztséget a magyar honfoglalás kezdetén már viselte egy Kárpát-medencei szláv főnök. Anonymus tollán azonban nem csupán a várnép és a (vár-) ispán, hanem maga a vármegye (*comitatus*) terminusa is előfordul a honfoglalás korában. Miután Bors apja, Böngér Árpád vezértől elnyerte Miskolcot, valamint „azt a várat, melyet Győrnek mondanak, ezt a várat Böngér fia Bors a maga várával, Borsoddal egy vármegyévé tette (*unum fecit comitatum*)”. A *comitatus* szónak egy másik jelentése is előfordul a névtelen jegyzőnél, nevezetesen az 'ispánság mint tisztség' értelemben használt *comitatus*. Amikor Anonymus arról szól, hogy Árpád Veleknek „a zarándi ispánságot (*comitatum de Zarand*) adta”, nyilván nem azt akarta mondani, hogy Velek Zaránd vármegyét (annak területét) nyerte el, hanem azt, hogy Zaránd ispánja lett. Ezt az értelmezést perdöntő módon erősíti meg az idézett anonymusi szö-

veg környezete. A zarándi ispánság adományozása előtt arról olvasunk, hogy Ősbő Árpádtól Veszprém várát kapta meg, a zarándi donációt követően pedig azt találjuk a gestában, hogy Árpád a többi nemeseknek szintén tisztségeket és helységeket (*honores et loca*) adományozott. Ebből a szövegösszefüggésből kétségtelen, hogy a *comitatus de Zarand* nem Zaránd megye, hanem a zarándi ispánság, azaz *honor* ('tisztség') értelemben szerepel itt.

Anonymus regényes gestájában tehát a magyarországi vármegyék eredetével kapcsolatban önmagában kétféle lehetőséget sugall. Az egyik szerint a vármegyék egyidősek a honfoglalással, a másik szerint viszont a névtelen jegyző alapot szolgáltató szláv eredeztetésükre. A szakirodalomban természetesen mindkét eshetőség visszhangot kapott. Főleg a XIX. századi szakmunkák fennenn hirdették azt, hogy a várszervezet, a vártartományok, várispánságok, azaz tulajdonképpen a vármegye honfoglalás kori intézmény, sőt olyan vélemény is elhangzott, hogy „ide beköltöző őseink” keletről hozták magukkal. Ezekkel a nézetekkel szemben Elgyula már 1870-ben leszögezte: „téves némelyeknek azon állítása, mintha a magyar vármegye-rendszer az ősi törzs-szerkezet kifolyása lett volna. A vármegyerendszer későbbi fejlemény, melynek alapját Szent István vetette meg az úgynevezett *várszerkezet* által”. Balássy Ferenc 1873-ban arra mutatott rá, hogy a névtelen jegyző „midőn már Árpád korára vonatkozólag *comitatus*-okat és *comes*-eket emleget, akkor saját korának ezen újabb intézményeiről alkotott fogalmait hibásan viszi vissza Árpádra, és hibásan alkalmazza a honfoglalás korszakára”. Az Anonymus forrásértékére nézve oly fontos megállapítása elterjedt a szakirodalomban, s egyre inkább tért nyert annak kimondása, hogy a vármegyét mint intézményt Szent István alkotta meg, míg nem 1912-ben Illés József immár úgy fogalmazhatott: túlhaladott a vármegyei rendszer keletkezésének a honfoglalás idejébe történő visszavezetése. S ha elvétve később, még az 1930-as években is hangot kapott olyan nézet, hogy a várispánságok már Árpád alatt léteztek, a magyar szakirodalom lényegében véve a XX. század elejére leszámolt azzal az Anonymuson alapuló felfogással, hogy a várszerkezet, illetve a vármegye valamiféle, várakkal kapcsolatos igazgatási formája a magyar honfoglalás korában megléte volna. Nagyjából azonban már ebben az időben megjelent az a feltételezés – immáron Anonymustól függetlenül –, hogy a magyarországi megyeszerkezet kialakulása Szent István apjának, Géza fejedelemnek a korában kezdődött el.

Hogy miként kapcsolódott össze Anonymus alapján a magyarországi vármegyék honfoglalás kori formája a szláv eredet kérdésével, azt elsősorban Villányi Szaniszló megállapításai jól tükrözik: eszerint a szláv várkerületek (zsupák) a X. században nem bomlottak fel, s ezek szolgáltatták az alapot a magyar várispánságokhoz, amelyek Szent István előtti meglétére Anonymus a tanú. De még olyan kutatók is, akik Géza fejedelem vagy Szent István alkotásának tekintették a megyét, annak szláv eredetét, illetve szláv alapjait hangoztatták. Anonymus idézett megállapításai azonban nem alkalmasak a megye szláv eredetének igazolására. Önmagában az érvényteleníti a névtelen jegyző Laborcra alkalmazott *comes castri* megnevezésének hitelét, hogy Laborc nem valóságos történeti személy, hanem „jellegzetesen költött alak”. A *comes castri* ('várispán') Anonymus korának szintén jellegzetes műszava, amelyet a névtelen jegyző saját kora, a XIII. század eleje terminológiájából vettett vissza a honfoglalás korába. Végezetül az a körülmény, hogy Anonymus Laborcot soha nem létezett alattvalóival ducanak nevezetű, a szerző valóban imponáló nyelvi ismereteinek bizonyossága, de nem a IX. század végi tényleges helyzet tükröződése.

Összegzésül megállapítható, hogy Anonymus tudósítása nem alkalmas a magyarországi vármegye kialakulásának megvilágítására, a névtelen jegyző a megyék vonatkozásában is saját kora viszonyait vetítette vissza a több mint háromszáz évvel korábban lezajlott honfoglalás időszakába. Ez azt jelenti: Anonymust csak a XIII. század eleji vármegyék számának, terminológiájának és konkrét körülményeinek vizsgálatakor tekinthetjük szavahihető tanúnak.

A másik elbeszélő forrás, amely nem maga nyilvánít véleményt a vármegye magyarországi kialakulásáról, hanem a szakirodalom egy vonulata vélt kiolvasni belőle ezzel kapcsolatos híradást, *Petrus Ransanus*nak a XV. század végén keletkezett *munkája*. A humanista történetíró művében olvashatjuk Szent István apjáról azt a mondatot, hogy „az összegyűjtött seregeket ... Géza szétoztotta, és Pannónia-szerte alkalmas vidékeken helyezte el”. Tóth Zoltán utalt nagy nyomatékkal arra, hogy amikor ezt Ransanus leírta, e „néhány tömör és félreérthetetlen szóban a királyi vármegye eredete tárul fel előttünk”. Ezzel Tóth Zoltán továbbvitte a magyar történetírás azon korábbi kutatási vonulatát, amely szerint „a megyeszervezet csirái Géza korába nyúlnak vissza”. Több történéssz és régész vélekedett akként Tóth Zoltán megállapításának hatására, hogy a magyarországi vármegye eredete kérdésében Ransanusnak van perdöntő szava, azaz hogy a vármegyeszervezés lényege abban ragadható meg: Géza fegyveres erőit az egész Magyarországon alkalmas helyekre osztotta szét, s ezt az erőszakot képviselő

katonaságot lelhetjük meg a pogány rítusú, kardos temetkezésekben. Mivel a magyar köznép temetőiben más mellékletekkel együtt elsősorban nyugati típusú, kétélű vaskardokat találtak, s ezeket pogány rítusuk miatt az ezredforduló körüli évtizedekből származtatták, adódott a megállapítás: Géza fejedelem „egy hozzá feltétlen hű, korszerűen felfegyverzett, bárki ellen azonnal bevethető sereget hozott létre. zömmel közrendűekből”, s „ezzel a hadsereggel tudta megszállni az ország stratégiaileg fontos pontjait”. A ransanusi forráshely és a régészeti leletek összekapcsolása annak lehetőségét is megteremtette, hogy a kétélű kardos lelőhelyek térképre vetítése „a megszállt területek kiterjedését” jelezze. Eszerint „Géza erősen megszállta a későbbi Békés, Csongrád, Fejér, Heves, Pest-Pilis, Szabolcs megyék területét, de fennhatósága alatt tartotta a későbbi Bodrog, Borsod, Bihar, Hont, Nógrád, Sopron, Ung, Vas, Kolon (Zala), Zaránd és Zemplén vármegyék jelentős részét is”. E kutatási eredmények hatására mind általánosabb lett napjainkra az a felfogás, hogy a magyarországi vármegye mint intézmény kialakulása legkésőbb Géza fejedelemmel vette kezdetét.

E nézet elterjedése magyarázatát lelheti abban is, hogy az elmúlt évtizedekben divattá vált – megalapozott kutatási eredmények nélkül – minél korábbi időre helyezni a magyar államszervezés kezdeteit. 1972-ben arról olvashatunk, hogy az államszervező munka lényegében már a X. század elejétől folyt, 1973-ban arról, hogy még ez az időpont is kései, hiszen „feudális államszervezetünk csírái is a Don-vídedéken sarjadtak ki”. Ehhez képest igen enyhének tűnik az az 1974-ben – különben is óvatosan – megfogalmazott nézet, hogy „a feudalizálódás talán már a X. század közepén megindult”. 1977-ben megint arról szerezhetünk tudomást, hogy „a magyar államszervezés is hosszú, közel egy évszázados belső fejlődés eredménye volt”, amely a X. század elejétől Szent Istvánig húzódott, de egy másik kutató 1978-ban még azt sem hitte el, hogy „a Géza fejedelem korában elindult központosítási folyamat István uralmának csaknem a végéig húzódott volna”. 1983-ban pedig – immár könnyen a megyére vonatkozathatóan, és nem csupán általánosságban szólva a magyar államszervezésről – az nyert megfogalmazást: „A fejedelmi birtokokon talán már a honfoglalástól kezdve, de a X. század első évtizedeitől bizonyosan megkezdtek szolgáltató szolganepek telepítésével egy-egy uradalmi központ, udvarház körül uradalmak kialakítását”.

Pedig Ransanus és a kétélű karddal felszerelt temetők vallomása külön-külön és összekapcsolva sem jogosíthat fel bennünket ilyen megállapítások megtételére. Blazovich László mutatott rá 1975-ben arra, hogy Ransanus leírásában Géza fejedelem, I. Béla király és Hunyadi János története kapcsán sztereotípiaként fordul elő az „alkalmas vidékeken helyezte el” (*idoneis in locis disposuit-disponerentur*) kitétel. E párhuzamok bemutatása kapcsán Blazovich teljes joggal állapította meg: „nem szabad ... a ransanusi tudósításból ... a magyar megyeszervezés hogyanjára messzevezető és hiteles adatot kívácsolni”. Ami pedig azt a feltételezést illeti, hogy a kétélű kardosok tetemeit rejtő sírokban Géza pogány katonái nyugszanak, akik fegyveresen szereztek érvényt a fejedelem akaratának, s a vármegyék erőszakos kikovácsolói voltak, itt több probléma is tornyosul. Györfly György vetette fel, hogy „a magyarok a honfoglalás, a győztes harcok... és a kalandozások során több tízezer nyugati kard és más fegyver birtokába jutottak, amelyek méltán jelentkeznek kalandozó vezérek sírjaiban is”. Legalább ilyen joggal lehet arra gondolni, hogy e harcosok (illetve azok bizonyos csoportjai) már István királyt és nem Gézát szolgálták. További nehézség, hogy a kétélű kardok elhelyezkedése oly nagy szóródást mutat Soprontól Erdélyig, Zempléntől Baranyaig és Bodrogig, hogy ha bennük kizárólag Géza fejedelem fegyveres katonaságát látnánk, úgy könnyen azt hihetnénk: az akkor megszállt Kárpát-medence túlnyomó többsége Géza tényleges uralma alá tartozott, s nem lehetne magyarázatot találni Szent István le nem tagadhatóan létezett államszervező harcaira. Ráadásul nehezen hihető, hogy a feltételezett államrendet és a vele összefonódott kereszténységet csupa pogány katona terjesztette volna fegyveresen a Kárpát-medence igen nagy részén. Ha nem is vitatjuk, hogy e kétélű kardot viselőik egy része valóban lehetett Géza vitéze, összességüket aligha lehet megtenni Szent István apja katonáinak, és nem lehet sem Ransanus írásos tudósításából, sem a kardos temetkezések ezzel a híradással való összekapcsolásából a magyar vármegyeszervezet kialakulásának mikéntjére és idejére megbízható, hiteles következtetéseket tenni.

A harmadik elbeszélő forrás, amely – ha nem is általában a vármegyék, de – egy vármegye kialakulásáról képet rajzol, a nagyobbik Gellért-legendája. Eszerint miután Csanád legyőzte Szent István ellenfelét, Ajtonyt, s nyilvánvalóvá tette István előtt, hogy ő és nem Gyula volt a győztes, „a király felmagasztalja. Megtette a királyi ház és Ajtony házának intőzőjévé (*princeps*). Ezt mondta a király: »Ezt a várost a mai naptól ne nevezzék már a Marostól, hanem legyen neve Csanádtól. Azért, mert kipszittotad belőle ellenségemet, te légy ennek a tartománynak ispánja (*comes illius provincie*), és a magad nevével kereszteld el: nevezzék minden nemzedéki Csanád tartománynak (provincia Chanadiensis)«”. A nagyobbik Gellért-legendája minden valószínűség szerint Kálmán király után, a XII. század elején kelet-

kezett, tehát szerzője mintegy száz év távlatából tekintett vissza István és Ajtony küzdelmére. Ha azonban elfogadjuk, hogy az eseményeket közvetlenül követően helyi monda, történeti ének keletkezett Csanádról vagy (és) Ajtonyról, s a káptalani írott hagyományok is megőriztek bizonyos, e korabeli emlékeket, amelyeket a nagyobbik Gellért-legendá írója felhasznált, abban olyan híradást láthatunk, amely a megszövegezés évtizedekkel későbbi volta ellenére is az eseményekkel közeli korú információkon alapul. Így, bár hangzott el olyan vélemény is, hogy a Csanád megye kialakulásáról a legendában olvasható történet évszázadokkal későbbi, mégis az a vélemény fogadható el, miszerint „a Nagy Legenda Ajtony–Csanád történetének minden lényeges adata más források alapján is hitelesnek bizonyul”. Így Csanád megye kialakulása a legendában leírt módon képzelhető el, azaz oly módon, hogy Ajtony leveérése után bízta meg István király a győztes hadvezért, Csanádot a Csanádi provincia ispáni tisztével. Noha Szabó Flóris fentebb idézett magyar szövege tartományként adja vissza a latin szöveg provincia szavát, kétség sem férhet hozzá, hogy ezt megye (vármegye) szóval kell értelmeznünk. A magyarországi (?) latinában a provincia szónak bizonyosan volt ekkor tartomány jelentése is (1111-ben, amikor Kálmán király esküvel fogadta Dalmácia régi szabadságának megőrzését, a nem okleveles formában ránk maradt feljegyzés Dalmáciát provinciának nevezi), de nem zárhatjuk ki, hogy éppen a nagyobbik Gellért-legendá írója idején egy, Kálmán király pecsétjével megerősített oklevélben (az 1113. évi zabori oklevélben) a provincia szó 'vármegye' jelentésben fordul elő; egy évszázad múltával, 1211-ben pedig immár vitathatatlanul 'vármegye' értelemben bukkan fel a Csanádi provincia (provincia Cenadiensis). Igaz, a legenda csak egyetlen megye létrejöttéről hagyott ránk híradást, ám – miután megbizonyosodtunk megbízható voltáról – ennek az adatnak mind a vármegyészerzés kezdeteire, mind annak kronológiájára nézve igen nagy fontossága lesz a későbbiekben. A magyarországi vármegye kialakulásában az első szilárd pontot ebben a forrásban lelhetjük meg.

(...)

A magyarországi vármegye létrejöttének kutatásában a nyelvi szempontok terén a megye mellett az ispán szavunk jutott még kiemelkedően fontos szerephez. Ellentétben a megye szóval, az ispán szónak már az etimológiája sem vitán felüli. Általában ugyan szláv eredetét hangoztatták, de felmerült német közvetítésének a lehetősége is; sőt iráni és török származtatásáról is hangzott el feltevés. A ma uralkodó nézet szerint „valószínűleg szláv eredetű ... Iráni és német származtatása elfogadhatatlan”, ám a régi szláv županx és a magyar ispán „megfelelésének hangtani nehézségei vannak”. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy a magyar szó szláv eredetétését jelentésbeli probléma is terheli, a szláv szó eredeti jelentése ugyanis 'nemzetségfő', míg a magyarban ilyen jelentésben nem ismert, alapjelentése itt 'a közép-szintű igazgatási egység (a vármegye) vezetője'. Sajnos, az Árpád-korból sokkal kevesebb köznyelvi adat áll rendelkezésünkre az ispánról, mint a megyéről, s ez megnehezíti a tényeken nyugvó állásfoglalás kialakítását.

A magyar kutatás nem véletlenül hangsúlyozta, hogy a régi szláv „županx etimológiája nincs tisztázva”. Szem előtt kell tartanunk, hogy a županx egy alakváltozata (zoapan) előfordul a nagyszentmiklósi kincs görög írásos török nyelvű feliratában. Amíg magát a kincset magyar ötvösök munkájának tekintették, az itt szereplő zoapanokban (akiknek neve Bujla és Butaul) magyarországi nemzetségfőket láttak, akiket „nálunk szláv névvel zsupan-nak, ispánnak neveztek”, addig újabban, amikor terjedőben van az a nézet, amely szerint a kincs a magyar honfoglalás előtti és nem magyar készítésű, ismét felmerült az a magyarázat, hogy a zsupán dunai bolgár cím lenne. Eszerint nem kizárt, hogy a magyarba nem közvetlenül a szlávból, hanem török közvetítéssel került. Az mindenestre tény, hogy – bármilyen is legyen az eredete – a županx szó a szlávban már a X. századtól kezdve kimutatható. Biborbanszületett Konstantin császár 950 körül említi a délszláv népekről szólva županoszokat ('öregeket'), azaz nyilván nemzetségfőket, s találkozunk a délszláv vonatkozású magyarországi latin nyelvű oklevelekben is immár 'területi egység vezetője' értelemben vett iupanus, županus címet viselő személyekkel. Eszerint a szláv županx jelentése a X–XIII. század során megváltozott. Dénes, a magyar király dalmát és horvát bánja 1183-ban és 1184-ben Szlavónia iupanusainak tanácsára ítél, s közülük az egyiket Miroszlávnak (Miroslaus) hívták. A tatárjárást közvetlenül követően, 1242 májusában, a Dalmáciából éppen eltávozott IV. Béla helyett intézkedő István váci püspök és választott érsek említi egy zsupánt (az olasz szöveg szerint Giupanót), akinek fia a trauiakat iktatta földjük birtokába. A következő évben IV. Béla megparancsolta komájának, Sándor (Alexander) comesnek, clissai (Chlich-i) županusnak, hogy senkinek se engedje meg a trauai polgárok földjén lakást azok akarata ellenére. Az uralkodó egy másik, ugyanebben az évben és napon kelt, de olasz nyelven ránk maradt diplomájában felhívta a hű trauiakat, hogy Sándor clissai zsupánt (Alessandro župano de Clich) támogassák. Ha az 1183–1184-ben szereplő iupanus je-

lentése még bizonytalan is, az 1243. évi adatok szerint a županusnak már kétségtelenül 'területi egység vezetője' jelentése volt. A jelentésváltozás megtörténte a XIII. században dokumentálható.

(...)

Magunk a fentebbiek alapján bizonyosnak látjuk: a magyar ispán szó nem vall a magyarországi vármegye szláv eredete mellett. Nem vallhat több okból sem. Egyrészt nem tekinthető teljesen bizonyosnak a magyar ispán szó közvetlenül szlávból való eredete. Ezzel összefüggésben nem tűnik kizártnak, hogy a magyar az ispán szót a törökből (protobolgár címként) vette át. Másrészt miközben a magyarban az ispán a középszintű igazgatás vezetőjének megjelölésére szolgált, addig a középkori magyar állammal kapcsolatba került délszlávoknál a župan sokáig őrizte 'nemzetséfgő' jelentését. Adataink még annak feltételezését is megengedik, hogy a szláv županx szó 'területi egység vezetője' jelentése magyarból került át oda. Önmagában annyi a bizonytalanság a magyar ispán szó körül, hogy ez eleve lehetett-e egyértelmű szláv származtatását, még inkább pedig azt, hogy az intézmény (a vármegye) szláv kölcsönzése is gondolhassunk. A bizonytalanságok számát növeli, hogy a magyarországi latinban a comes nem csupán 'területi egység vezetője' értelemben használatos, hanem sokféle jelentése van, igen gyakran méltóságjelölőként, rangjelzőként szolgált. Meggondolkodtató, hogy bizánci források a magyarországi középszintű igazgatási egységek vezetőit županoszoknak nevezték.

(...)

Istvánnak a fejedelmi trónra lépte után szinte azonnal, ám tényleges uralmának az államszervező harcok sikeres megvívása következtében megnövekvő területén folyamatosan gondoskodnia kellett a közigazgatás megszervezéséről. A német minta elsősorban abban érvényesült, hogy István – szemben apjával, a fennhatósága alatti területet megyékre bizonnyal nem osztó Gézával – rájött, a Gizellával Magyarországra érkezett német-bajor papok és katonák megmagyarázták neki: túlságosan nagy területet tart egymaga kézben. Nyilván ők sarkallták Istvánt, hogy ossza fel az uralma alatti területet kisebb igazgatási egységekre, nemcsak azért, mert a német területről jött elemek számára ez így volt természetes, hanem azért is, mert ők e módon remélhettek hatalomhoz és vagyonhoz jutni Magyarországon. S nyilván a birodalomból jött írástudók nevezték el a felosztás eredményeként létesült igazgatási egységeket *comitatus*-nak, a várat *civitas*-nak, a vár kerületét pedig – amivel esetleg a szláv eredetű, magyarba átkerült *meza* szót kísérelték meg latinul visszaadni – *civitatis paganus* vagy *civitatis conpagines*-nek. Azzal, hogy az írások a frissen kialakult magyarországi vármegyére a frank (német) birodalom latin terminológiáját alkalmazták, még inkább erősítették azt a látszatot, hogy Szent István megyéje teljesen német minta alapján létesült.

Pedig nem így volt. Frank (illetve német) területen a VII–X. században kétféle grófságmodell volt érvényben, amelyek azonban nem egyidejűleg, hanem egymást követően léteztek. A Meroving-kori fejlődést betetőző Nagy Károly-féle frank grófság (*comitatus*) igazgatási egység volt, élen az uralkodó tisztségviselőjének számító gróf (*comes*) állt. Kiterjedt hatáskörrel rendelkezett: kihirdette a törvényeket (*capitularekat*), képviselte az uralkodót, utasításait, melyeket az küldöttek (*missi*) révén továbbított hozzá, végrehajtotta, általában érvényt szerzett az uralkodói akaratnak, ítélkezett, hadat vezetett, adókat, vámokat szedett. Nagy Károly halála után azonban ez a grófságmodell átalakult. Az egyházi és világi előkelők széles körben nyertek földjeikre és népeikre különféle (bíráskodási, adózási) mentességeket, nagybirtokuk egyházi fejedelemséggé vagy földesúri grófsággá változott át, a grófi méltóság örökösödő lett, a gróf ennélfogva nem volt többé az uralkodó akaratának engedelmes végrehajtója, a királyi vár helyett immár saját várában székelt, s személyét, illetve grófságát a hűbéri kötelék szálai fűzték az uralkodóhoz. Mindezek következtében „a grófság megszűnt összefüggő és az országot egységesen behálózó területi szervezet és hatékony kormányzati szerv lenni”. A X. század középső harmadában a királyi hatalom erősítésének fontos eszköze volt német földön az új típusú grófságok szervezése. Az idejérmúlt Nagy Károly-i modell már nem lehetett visszaállítani, a szász dinasztia tagjai így a királyi birtokokat növelték, s ezek összefogó szerveként teremtették meg az új típusú grófságot, amely „nem zárt területiális berendezés volt”.

Ha megeléjezzük e helyütt későbbi vizsgálataink eredményét, akkor nyilvánvaló: a magyarországi vármegye a XI–XII. században mindenképpen, de még a XIII. század egy részében is ahhoz a német grófságmodellhez hasonlított, amely a Meroving-kori fejlődés eredményeképpen Nagy Károly idején élte fénykorát. Ezt viszont Szent Istvántól kétszáz év választotta el. Szó sem lehet tehát arról, hogy az első magyar király a dolog érdemét tekintve német mintát honosított volna meg országában. Amikor István – aligha tagadhatjuk: német közreműködéssel, már ami a szervezés alapvető formáját, annak írásbeli terminológiáját illeti – hozzákezdett a közigazgatás megszervezéséhez, már hovatovább két év-

százada lekerült a történelem színpadáról az a Nagy Károly-i modell, amelyhez alapjait, tekintve olyannyira hasonlít a magyarországi vármegye korai típusa. Világos tehát, hogy István nem ültethette magyar talajba közvetlen átvitel alapján a Nagy Károly-i frank comitatust. Amit viszont saját korában tapasztalt német földön, az nem felelt meg a fejletlenebb magyarországi viszonyoknak. Itt még nem lehetett örökös magán- (illetve hűbéres) grófságokat szervezni, és nem kellett az amúgy is az ország nagy részére kiterjedő királyi birtokok számára külön igazgatást létesíteni. István tehát feltehetően német kezdeményezésre (vagy német ösztönzésre is) hozzálatott a vármegyeszervezet kiépítéséhez, de ehhez – méghozzá a magyar viszonyokra alkalmazható intézmény megteremtéséhez – már nem vehetett igénybe korabeli német berendezkedést. Ugyanaz a helyzet tehát a vármegyével, mint a pénzveréssel, a törvényhozással és az oklevéladással: a forma, a burok német jellegű, de a tartalom, a lényeg sajátosan magyar.

Nem véletlen, ha a magyar szakirodalomban legalább egy évszázada kísért a magyarországi vármegyék belső magyar fejlődésből származtató felfogás, amely hol éles ellentétben állt az idegen minták és hasonlóságok hangoztatásával, hol pedig békésen összefért azzal, s amely idegen minták sorában a szláv zsupa és a frank gau mellett a görög thema, az angol grófság, a morva-cseh territoriális egység, a lombard-olasz comitatus, a lengyel castellanatus és az avar államiség egyaránt szóba került. Már Botka Tivadar hangoztatta, hogy bár a magyarok a szomszéd görög, germán és szláv népeknél hasznavehető eszméket rejtő hadi és municipális hatóságokkal találkoztak, mégis „a magyar várispánság és megye, a mint ezek az első király kezéből kikerültek, eredeti fölfogás, eredeti alak”. Fentebb idéztük Pauler Gyulának azt a – később megváltoztatott – nézetét, hogy a „külföldi analóg intézmények sem szolgáltatnak kellő felvilágosítást vármegyénk keletkezésére”, ugyanis „egyikhez sem hasonlíthatnak”. Botkához hasonlóan nyilatkozott Kerékyvártó Árpád: Szent István a vármegyéhez „mintát pedig a görög themákban és a német gaukban talált, de a magyar vármegye még is eredeti alak”. Egyezik ezzel Pesty Frigyes véleménye: a várszervezetben idegen (frank és szláv) hatások érvényesültek, de „a magyar népszellem hozzájárulásával fejlődött fontos intézménnyé”. Illés József szerint „Szent István századának vármegyéjét nem ismerjük”, a XIII. századi megye viszont sem a gauhoz, sem a zsupához nem hasonlít, hanem a magyar fejlődés terméke. Mivel azonban „ilyen közigazgatási rend létrejövetele a kezdetleges politikai életben hosszú és egyenetlen folyamat, amelyben nem lehet elvi rendszerességet feltételezni”, ezért a vármegye nem egy törvényhozó, nem is egy törvényhozás műve, hanem az egész nép százados jogalkotásának eredménye”. Végül is „Szent István nem tett mást, minthogy a különálló, különböző minőségű és fejlettségű vidéki kerületeket a királyság céljaira felhasználta”. Ami pedig e kerületeket illeti, Illés úgy vélte, hogy „Szent István uralkodása kezdetén már lehettek az ország némely területein a letelepedett lakosságnak bizonyos szervezetei”. A bajor-német, illetve a szláv, eredeztetés évtizedei után – első sorban Györfly György hatására – csak az 1970–1980-as években tért vissza a kutatás ahhoz a tételhez, hogy a magyarországi vármegye nem külső hatásra, nem idegen mintákat utánozva, hanem a belső, organikus fejlődés eredményeképpen autochton módon alakult ki.

Arra a kérdésre, hogy voltaképpen miből, milyen belső magyar indítekből, milyen, már Szent István előtt létező egységekből – Illés József szavait használva: milyen „vidéki kerületek”-ből – jött létre a magyarországi vármegye, a kutatás egy vonulata eléggé régóta akként válaszol: a vármegye előzménye a nemzetség volt. A XIX. század utolsó harmadától kezdve sokan mutattak rá egy-egy megye kialakulásakor arra, hogy annak szoros kapcsolata volt egy-egy nemzetség szállásterületével, amely így a vármegye előzményeül szolgált.

(...)

Áttekintve az elbeszélő forrásokban, illetve a szakirodalomban fellelhető megállapításokat a magyarországi vármegye eredetével kapcsolatban, immár magunknak kell állást foglalnunk ebben a kérdésben. Előrebocsátjuk, nem tudunk egyetlen mozzanatot megjelölni, mint amelyből – afféle matematikai levezetés mintájára – maradéktalanul megmagyarázható lenne a megye kialakulása. Meggyőződésünk, hogy ilyen egyetlen körülmény nincs is, a vármegye magyarországi megszületéséhez több feltétellel, illetve hatás egyidejű jelenlétére volt szükség. Melyek ezek a – megye létrejöttéhez elengedhetetlenek ítéltető – kritériumok?

I. A legfontosabbnak kétségtelenül azt ítéltető, hogy a magyar társadalom eljutott arra a szintre, amikor a társadalomszervezésnek a legteljesebb egyértelműséggel területi alapokra kellett helyeződnie, hatályon kívül helyezve mindenféle, esetleg még meglévő vérségi kereteket. Az elmélyülő társadalmi válság megoldására – nem szólva most a kalandozásokról – úgyszólván minden törzs kísérletet tett, amennyiben a törzsi előkelők saját területükön megpróbálkoztak államszerű képződmény (erőszak-

apparátus) kialakításával. Ezeket törzsi államnak nevezhetjük, mert bár alapvetően állami ismérveket felmutató berendezkedések voltak (rétegzett társadalommal, formálódó katonai kísérettel, alakulóban levő szolgálónépekkel), de ez törzsi keretben valósult meg. A törzs ugyan már politikailag szervezett egység volt, ám a törzset alkotó nemzetségek és kivált nagycsaládok talán még vérségi szálakkal egybefűzött emberek közösségei voltak. A megszülető osztályviszonyokat, a formálódó erőszakszervezetet ennél fogva patriarchális viszonyok és formák fedték el. A törzsi államok mint immár területi képződmények alapsejtjeit így aligha területi alapon szerveződő egységek jelentették. Ez a magyarázata, hogy a törzsi államokban nem számolhatunk szigorúan területi alapon álló társadalom-felépítéssel, tehát megyszerű intézménnyel. Ha valami felosztás itt egyáltalán érvényesült – ami a kicsiny méretek miatt nem feltétlenül következett be –, az olyan jellegű uralommegosztás lehetett, amikor a törzsi vezető valamelyik rokonát részeltette a hatalom gyakorlásában azáltal, hogy a törzsi szállásterület egy részét rendelkezésére bocsátotta kormányzás céljából. Talán ilyen megosztás történt a X. század utolsó évtizedeiben Géza fejedelem és rokona, Koppány között. Géza a maga kezében tartotta a Balaton vonalától északra elterülő dunántúli és a Dunától északra elterülő vidéket, míg a Balatontól délre eső vidéket Koppány igazgatása alá engedte át. Ezzel azonban nem megye jött létre, hiszen alsóbb szinteken a nemzetség és a nagycsalád szerepe töretlen maradt, s a felső szinten is a törzs valamelyik részéhez vérségi szálakkal kötődő előkelő lett a törzsi „rész-állam” vezetője. A többi törzsi államban még ennyi nyom sincs bármiféle belső felosztásra, de a fentebb elmondottak értelmében erre nem is volt szükség. A kűtfők hallgatása alkalmasint a valós helyzetet tükrözheti: a X. század második fele Kárpát-medencei, törzsi államaiban nem létezett kisebb területi egységekre osztás.

2. Kettős okból is szükségszerű, hogy az első kísérlet a törzsi államon belüli területi alapú felosztásra az Árpádok törzsi államában került sor. Egyrészt az augsburgi csatát (955) követően az Árpádok kiterjesztették hatalmukat a Kárpát-medence tágas nyugati térségeire, a Géza fejedelem által megvívott belső háborúk eredményeképpen egy törzsi állam kiterjedését többszörösen meghaladó terület jutott az uralkodó hatalma alá, amelyet közvetlenül egy központból irányítani egyre nehezebb lehetett. (Az esetleg számba jöhető más okok mellett ez nem elhanyagolható körülmény volt Géza és Koppány osztozásában.) Másrészt István és a bajor herceglány, Gizella 995 körüli házassága idejében és azt követően német papok és katonák jöttek Magyarországra, akik elhozták az Árpádok nagyra nőtt törzsi állama számára a területi szervezés vármegyei modelljét, az ugyancsak német hatásokat tükrözőtő őrnökök pedig frank terminológiájával írták le az itt újonnan létrejött képződményt. Mivel rövidesen meghalt Géza, a szervezés végrehajtása fiára, Istvánra maradt. Fontos hangsúlyozni, hogy István nem a saját korabeli német birodalmi comitatust ültette át magyar földre, ehhez nem voltak meg a belső feltételek. István a kezdeményezést, az ösztönzést kaphatta a Gizellával jött németektől, hogy lásson hozzá az uralma alatti terület igazgatási célú felosztásához, amely szakít a vérségi alapú társadalomszervezéssel, és szigorúan területi elvet valósít meg. István tehát ösztönzést kapott a német birodalom udvarába és törzsi államába szakadt képviselőitől, hogy indítsa meg a területi alapú szervezést, amelyet a külországi őrnökök comitatusnak neveztek, élükre lehetőleg közülük – akik a legesekélyebb mértékben sem állottak vérségi kapcsolatban a magyar nemzetségek és nagycsaládok vezetőivel és tagjaival – állítson előjárókat, akiket az őrnökök comesnek tituláltak. A magyarországi vármegye ennyiben és csak ennyiben tekinthető német minta átültetésének.

3. A szakirodalom jelentős vonulatával teljes összhangban Szent Istvánt tartjuk a magyarországi vármegye megalkotójának. Ehhez azonban két megjegyzés tartozik. Egyfelől úgy értjük ezt, hogy nem fogadjuk el azokat a vélekedéseket, miszerint a vármegyeszervezet alapjai (csirái) már Géza fejedelem (vagy netán elődei) korára visszavezethetők lennének. Az az intenzív német hatás, amely István és Gizella házasságával kezdődik, s az ezredforduló táján a koronakerésben, a legelső oklevelek megszületésében, István első törvénykönyve megalkotásában és az önálló magyar pénzverés megindulásában tükröződik, ugyanerre az időre datálja a legkorábbi vármegyék kialakulását. Az 1002. évi, több betoldásokkal ellátott pannonhalmi alapítólevél már a 997. évi Koppány-féle felkelés kapcsán említve tesz Somogy megyéről (comitatus), ami ha 997-re még nem is, de a lejegyzés idejére, 1002-re nézve már hiteles híradás lehet. Egy 1009. évi oklevél; a veszprémi püspökség adománylevele; négy megyét (comitatus) említ, Veszprémet, Fejért, Kolont és Visegrádot. Az a körülmény, hogy az első vármegyék kivétel nélkül a Dunántúlon bukkannak elő, nem a források ránk maradásának véletlenszerűségével magyarázható. Nagyon is érthető, hogy István szervezőmunkájának eredményeképpen saját törzsi állama területén (a nyugat-magyarországi régióban) jöjjenek létre legkorábban a területi alapon szerveződő igazgatási egységek. Másfelől úgy véljük, a vármegyék kialakulásának folyamatát nem zárhatjuk Szent Istvánnal, s mindenben osztanunk kell Pauler Gyula megállapítását: „Nem is egy időben, nem is egy

módon alakultak ki e vármegyék.” Vagyis Szent Istvánhoz csak annak a folyamatnak a kezdete kapcsolható, amely gyakorlatilag szinte az egész Árpád-kort átfogta, hiszen nem egy vármegyénk a XIII. században, annak is a második felében született meg. Nyilvánvaló, hogy a vármegye mint középszintű világi igazgatási egység létrejötte szempontjából a frontáttörést jelentő István korának (illetve általában a XI. századnak) megkülönböztetetten fontos szerepe van.

4. A megyeszervezés további fontos feltételének tekintjük a népességet, a településhálózatot. Megye ugyanis csak ott jött létre, ahol élt annyi lakos, amennyi immár külön igazgatási szervezetet igényelt. Ha pontos képünk lenne az Árpád-kori Magyarország települési viszonyairól, a Kárpát-medence egyes régiói benépesítésének folyamatáról, akkor irányítással rendelkezhetnénk a megyekialakulás ütemét, területi előrehaladását illetően is. Sajnos, ilyen ismereteink meglehetősen hézagosak, ezért nemritkán éppen fordított eljárást kell követnünk, azaz visszakövetkeztetésekre kényszerülünk: a megyeszervezet meglétéből tudunk következtetni a népességszám, a betelepültség mértékére vagy fokára. Ez azonban nem homályosíthatja el a valóságos oksági viszonyt: a vármegyeszervezés függött a népességtől, és nem a vármegyeszervezés teremtett a régióban népességet. A vármegyeszervezésnek és magának a kialakult megyének inkább a népesség területi elhelyezkedésében, a településformák (város, váralja, falu) elhatárolódásában volt szerepe.

5. Vajon a Szent István-i (általában a XI. századi) vármegye milyen keretek között alakult ki? Az alábbi kritériumok elsősorban erre a kérdésre hivatottak válaszolni. Mi úgy látjuk, hogy a vármegyeszervezés kikristályosodási pontja a vár volt. Stessel József 1900-ban még úgy fogalmazott – a dolog lényegét tekintve helyesen –, hogy csak egy-két megyeszékhelyre nézve nincs adatunk, hogy vára lett volna. Ma már ennél bátrabban is fogalmazhatunk: a korai vármegye létesítésének alapvető feltétele a vár volt. Ugyanakkor a tétel fordítva nem igaz: nem minden, erősítménnyel rendelkező hely vált vármegyei központtá. A folyamatot nem úgy képzeljük el, hogy egy előre meghatározott terület „kapott volna” központi feladat ellátásának célzatával várat, hanem egy-egy vár körül alakult ki az a terület, amely a várhoz tartozott. A szervezés tehát nem a területtől haladt a vár felé, hanem a várból a terület felé. A várak mint megyei központok elrendezésénél szigorú szabályosság nem figyelhető meg, amint erre már a múlt század végi szakirodalom figyelmeztetett. Pauler Gyula ezt olyan formában fogalmazta meg, hogy „nem lehet Szent-István idejében egy általános, egyöntetű, geographiai alapokon nyugvó felosztást feltennünk, melyhez legalább is, hogy mást ne említsék, az ország földíratának teljes ismerete lett volna szükséges”. Az a körülmény, hogy pl. Nógrádtól északra a legközelebbi vármegyeközpont a tőle légvonalban 18 km-re eső Hont volt, ugyanakkor kelet felé – Heves megye önállósulása előtt – a „szomszédos” megyeszékhely, Borsod 135, délkelet felé pedig a legközelebbi, megyeközpontként szereplő vár, Szolnok 120 km-re van, arra mutat: „a vármegyék területének kialakulásában, a várak mint központok működtetésében nagyfokú spontaneitás érvényesült”.

Ugyanakkor teljes ötletszerűségről sem beszélhetünk a várak helyének megválasztásában. A magyar szállásterület északi határszélén levő várai – Hont, Borsod, Pata, (Aba-)Újvár, Szabolcs, Zemplén – vonatkozásában Nováki Gyula utalt arra: ezek hely kiválasztása annyira azonos, hogy ez nem lehet véletlen. Nagy hegyek és síkság találkozásánál vannak, de nem nehezen megközelíthető magas hegyen, hanem a síkság fölé kinyúló alacsony dombon. Ez védelmet nyújtott, s a várakók számára a gyors mozgást is lehetővé tette. Volt lehetőség a nagyszámú állatállomány itatására. Éppen e körülmény vezette Novákit annak feltételezésére, hogy magyarázatot adjon arra: miért nem tették meg rögtön a magyarok megyeszékhellyé Mosaburgot (Zalavárat); ez ugyanis nagy mocsárral volt körülvéve, s „bár védelemre igen alkalmas, de a gyors mozgást nem tette lehetővé”. Ugyancsak tervszerűség nyilvánult meg a várak építésének technikájában és méreteiben. A magyarországi ispáni várak nem nagyméretű, ún. népvárak, amelyek hatalmas tömegű népesség befogadására alkalmasak, s bár stratégiai fekvésűek, védelmi funkciójuk van, fontos utak mellett fekszenek, de méretük aránylag kicsi. „Huzamosabb időre csak kisebb létszám befogadására alkalmasak, éppen annyira, amennyit az állam védelmére mindig készenlétben kellett tartani a megyeispán vezetésével”. Részint korábbi földvárakat vettek át a magyarok, részint pedig maguk építettek erősségeket földből megyeközpont céljára. A Szent István idejében folyt (véleményünk szerint túlnyomórészt ekkor kezdődött) magyarországi várépítésre az Intelmek utal, amennyiben ez a forrás a királyi tanács hatáskörében levőnek említi az erősségek emelését (*civitates construuntur*). E szerint az értelmezés és datálás szerint ispánsági váraink aligha korábbiak a X–XI. század fordulójánál vagy a XI. század első évtizedeinél, s az István alatt megindult vármegyeszervezésnek köszönhető a régi erősségek (akár a bronzkoriak is) átalakításukat („felújításukat”), az újak pedig keletkezésüket.

Hogy mekkora szerepe volt a vármegyeszervezésben a váraknak, azt jól illusztrálja a püspökségi és vármegyeszékhelyek összeesése vagy egybe nem esése. A hagyományos felfogás tíz egyházmegyét kapcsol István nevéhez, ebből kilenc településről kapta nevét. A kilencből öt egyszersmind vármegyeközpont is volt (Veszprém, Esztergom, Győr, Bihar, Csanád), mindegyik rendelkezett földből, vagy közből épült várral. Am további négy püspökségi székhely nem vált megyeközponttá, nyilván azért, mert hiányzott a vára. Így Pécs püspöki székváros a megyei beosztás szerint Baranyavárhoz, Kalocsa eredetileg Bodrogvárhoz, Eger Borsodvárhoz, Vác pedig Nógrádvárhoz kapcsolódott. Pécs, Kalocsa és Eger vára csak a tatárjárás után épült fel, Vácot pedig utóbb a várszerűen erősített települést tekintették váraknak.

6. A régebbi történetírás úgy vélekedett, hogy a Szent István-i kerületek nem voltak kikerekített vármegyék, még állandó központjuk se igen volt, határaik pedig – talán csak a lakott területektől eltekintve – nem voltak, a megyék nem rendelkeztek meghatározott területtel, ennél fogva nem voltak zárt területi egységek sem, a csak a XIII. században, más feltevés szerint Kálmán időszakában lettek földrajzi fogalommal. Pedig a XIX. század végén Pesty Frigyes már rámutatott arra, hogy miként a püspökségeknek és a falvaknak, úgy a vármegyéknek is voltak határaik. Mégis csak a XX. század második felében – Váczy Péter és Györffy György munkássága nyomán – vált általánossá az a vélekedés, hogy a megyékre már a korai időszakban pontos, kialakult határok a jellemzők. Ezt a megállapítást a XI. századi források tanúságtétele egyfelől, a megye szó jelentésfejlődése másfelől kétségelenné teszi. Voltaképpen már a veszprémi egyházmegye 1009. évi adománylevele eldönti ezt a kérdést, amely szerint István király négy várat vetett alá Szent Mihály veszprémi egyházának (a püspökségnek) hatáiraival együtt (*cum ... terminis et finibus*). Bizonyosra vehető, hogy e négy vár határa (megyéje) nem más, mint az oklevélben név szerint megnevezett négy vármegye. A pécsi püspökség 1009. évi alapítólevele körülírja az egyházmegye területét, feltüntetve annak határait (*terminum*). Az 1055. évi tihanyi alapítólevél is említi a birtokok határait (*termini*), s helyenként részletes határleírást ad, hasonlóan az 1061. évi zselicszentjakabi, illetve az 1067 körüli századi diplomához. Az 1075. évi garamszentbenedeki oklevél eredeti részében Rikachi (utóbb Ártánd) falu Bihar vár határában (*in confinio Bichor civitatis*) fordul elő. Az oklevél kifejezésének tükörcépével a XIV. század krónikakompozícióiban találkozhatunk, ahol a *parochia castris Bihor* szerepel. A *confinium* nyilván a szláv–magyar megye szónak felel meg, s magát Bihar vár megyéjét jelenti, ugyanúgy, mint a krónika szókapcsolata. A garamszentbenedeki diploma interpolált részében arról a határpontról olvashatunk, ahol a csongrádi várnépekhez tartozó (birtok)részek véget érnek (*finiuntur partes Cernigradensium civium*). 1221. évi oklevélben Somogy megye határaiival (*limites*), ugyanebben az esztendőben a pozsonyi vár határával (*confinium Posoniensis castris*). 1237 körüli diplomában pedig a nyitrai határral (*limites de Nitria*) találkozunk. Ha a korai – itt bemutatott és a következő fejezetben részletesen megtárgyalandó – oklevelek, illetve más források tanúságtétele mellé odatesszük megye szavunkat, melynek 'határ' jelentésére fentebb bőséges példaanyagot hoztunk, s amely a vár szavunkkal való összetételben a várhoz tartozó, a vár határain belül fekvő terület jelölésére szolgált, akkor nem lehet kétséges: a vármegyének kezdettől fogva volt határa. (Más kérdés, hogy a legkorábbi határok nem voltak hosszú időn át változatlanok, amint ahogy középkori és kora újkorai példák is bőségeit tanúsítják a megyehatárok változásait.

7. Ha tehát már a korai vármegye körülhatárolt terület volt, a kérdést úgy kell feltennünk, mi szabta meg a határvonalak meghúzását. Alapvető mozzanatként egyetlen tényezőt itt sem jelölhetünk meg, úgy tűnik, különböző területeken különböző szempontok játszottak fontos szerepet. A leginkább markáns körülmény a vár fekvése volt. A várhoz tartozó terület, a vár megyéje, azaz a vármegye a vár körül terült el. De mert a központként szolgáló várak kiválasztásában nagyfokú spontaneitás érvényesült, egyes várak közel feküdtek egymáshoz, mások meg tekintélyes távolságra. Olyan szabályosság tehát nem figyelhető meg, hogy a vár a megye közepén, mintegy szabályos kör alakú terület középpontjában feküdt. Ez a körülmény önmagában indokolja, hogy furcsa alakú vármegyék is jöttek létre. Kiváltképpen akkor volt meg a lehetősége hosszán elnyúló területű vármegyék kialakulásához, ha a vár messze feküdt a később egyre inkább kijebbe toló országhatártól. A vár fekvése mellett a másik fontos, a megye területét befolyásoló tényezőt a földrajzi körülmények jelentik. Már 1882-ben ekként fogalmazott Ortvy Tivadar: „Minél régebbi időkbe lépünk, annál kevésbé látjuk érvényesítve a conventiót s megvagyok győződve arról, hogy a természetes viszonyok, hegyhátak, folyók, nagyobb stagnáló vizek, mocsársüppedékek avagy erdőségek a határok kijelölésében mindig irányadók, de sőt egyedül feltételezőek voltak”. Elég egy pillantást vetni az Árpád-kori Magyarország egyházi igazgatását ábrázoló térképre, hogy megbizonyosodjunk róla: a Duna szinte teljes magyarországi hosszában, továbbá a Tisza is nagy szakaszokon egyházmegyei határt képezett. Am a pécsi püspökség 1009. évi alapítólevele arról

győz meg bennünket, hogy nem csupán a nagy folyók, hanem az olyan kisebb folyóvizek, patakok is egyházmegyei határként szolgáltak, mint az Ozora, Lupa, Kapos és Almás. A szorosan vett földrajzi szempontok mellett a földrajzi környezettel összefüggő települési tényezők (lakatlan területek), továbbá esetleg birtoklási szempontok, valamint más, ma már nem felderíthető körülmények játszottak szerepet a megyehatárok megvonásában.

(...)

9. Végezetül a megye megszületésében korábbi politikai képződmények is szerepet játszottak, ezek azonban nem a nemzetségek, hanem a törzsek voltak. Mint már utaltunk rá, Koppány, Ajtony, Aba Sámuel és Vata törzsi (illetve majdnem-törzsi) területe maga vált vármegyei szervezetté, s aligha véletlen, hogy – Koppány uralmi területét leszámítva – a másik három törzsfő területén kezdetben létesült hatalmas kiterjedésű vármegyéből utóbb több kisebb területű megye létesült. Újabb munkáiban Györfly György is számol ilyen nagy, területű igazgatási egységekkel. Egyik írásában úgy fogalmazott, hogy a „győri, csanádi, bihari és erdélyi püspökség területét nagyjából a korábbi vezéri területek szerinti jelölték ki. Amíg a püspökségek területe megszilárdult, a területek a hercegek nyitrai és bihari dukátusa, valamint Erdély kivételével megszűntek, s a közigazgatás talán még István uralkodása végén átadta helyét a területekhez képest decentralizált, a királyság szemszögéből centralizált vármegyéknek”. Másik munkájában arról írt, hogy „István király ugyan a kormányzásnál nem nélkülözhetette a nemzetségeket összefogó nagyobb egységeket, de az államszervezetet mégsem e változónak bizonyult területekre” építette (ilyen lehetett Gyula helyén Erdőelvi Zoltán, Ajtony helyén Csanád uralma). Magunk úgy látjuk, bizonyos esetekben, a felsoroltak mellett még Aba Sámuel és Vata területe (a mi terminológiánk szerint: törzse) esetében, az államszervező tevékenység a vármegyét éppen hogy a törzsről építette rá, s – amint ezt Újvár és Bihar példája bizonyítja – ezek a területek igencsak nem bizonyultak változónak, hanem korai formájukban évszázadokon át fennmaradtak, s csak a XIII. század folyamán bomlottak fel több kisebb megyére. Hasonló tételezhető fel nagy valószínűséggel az erdélyi Fehér megyéről, valamint talán az Ajtony törzsi területén létesült Csanád megyéről is, azzal az eltéréssel, hogy ez utóbbi megye már XII. században bizonyosan kisebb megyékre szakadt szét. Mi sem állítjuk, hogy Szent István minden egyes megyéje törzsi előképre megy vissza, főleg Nyugat-Magyarország esetében nem is állíthatunk ilyent, ahol immár 955 óta feltételezhetően, Géza fejedelem alatt pedig bizonyosan más törzsek területe is beolvadt az Árpádokat uraló, kiterjedésében egyre növekvő területbe. Itt bármiféle törzsiség csak áttételesen jelentkezik. További nehézség forrása, hogy míg a folyóvizek a törzsekét összekötötték, az egyházi és világi igazgatásban inkább választóvonalaként szolgáltak. A Kárpát-medence keleti részén viszont, ahol az államszervező harcokat Istvánnak kellett megvívnia, jobbra a törzsi területek váltak egyes megyék alapjává.

(...)

Mindezekből az adatokból azonban tévedés volna arra gondolni, hogy az egyes megyék határait már Szent István korában végérvényesen és megváltoztathatatlanul meghúzták volna, vagyis hogy a megyék határai bármely időpontban a Szent István-i határokat tükröznék. A határok a későbbiek során is gyakran módosultak, ám ez nem mond ellent annak, hogy már a XI. század elején kialakult határai voltak a megyének. A határok módosulásában nagy szerepe volt a várszervezetnek. Számos adattal tudjuk bizonyítani azt a feltételezést, hogy a későbbi megyehatárok azokon a pontokon állandósultak, ahol két szomszédos várszervezet földjei összeértek. 1244. évi adat szerint a Kürtös folyó menti Palojta (*Palahta*) föld határában birtokoltak a honti vár jobbágyai, illetve a nógrádi vár Oszlár (*Oszlar*) falusi népei. Nem véletlen, hogy a középkori Hont megye határa a még hozzá tartozó Palojta, valamint a már Nógrádba eső Kürtös s az annak közelében fekvő Oszlár között húzódott. A csilizközi Patas (*Potas*) föld határában 1270-ben szomszédok voltak a pozsonyi vár népei, valamint a Fűr (*Fyur*) faluba való komáromi várnépek, s a Csallóközt Pozsony és Komárom között megosztó megyehatár valóban hosszú évszázadokon át ott húzódott Patas falutól északkeletre. Szerencsés esetben a megyehatár áttolódását is megfigyelhetjük. Amikor 1208-ban II. András odaajándékozta a későbbi Felsőlendva (*Lyndwa*) földet, amely Vasvárhoz tartozott, a határjárásban többször is említik, hogy az zalai földdel, illetve zalaikkal szomszédos. Feltehető, hogy Zala és Vas megye határa a XIII. század elején még a későbbi határvonalnál nyugatabbra húzódott, azaz hogy a középkor későbbi századaiban Vas megye déli részét képező terület eredetileg Zalához tartozott (már persze amennyiben Lyndwa Felső- és nem Alsólendvával azonos). Megerősíti ezt az adat, amely szerint Zala-örökkel (*speculatores de Zala*) 1213-ban Vas megye délnyugati részén, Dobra vidékén találkoznak. Ez az adat már Tagányi Károlyt annak feltételezésére készítette, hogy e területen, ahol Zala-örök szerepelnek (ezt egyébként Tagányi Szalafő vidékére lokalizálta), korábbi időben „Vas várának, megyéjének hatásköre alig lehetett”. A megyehatárok változására

a korai középkorban igen sok példát lehetne említeni (ezekre egyes megyék kapcsán könyvünk további részében kitérünk), itt most csak egy másik, egészen nyilvánvaló területi változásra utalunk. Az esztergomi főesperesség plébániáinak 1156. évi összeírása azzal a tanulsággal jár, hogy az így körülírt terület (azaz voltaképpen a korai Esztergom megye) „lényegesen nagyobb volt” a későbbi Esztergom megye Duna bal parti részénél, mert olyan falvak is hozzá tartoztak, amelyek utóbb Komárom és Bars megye állagát képezték. Az 1156 utáni évtizedekben tehát Esztergom megye területet veszített Komárom és Bars rovására. Ám a megyehatárok megváltozása, áttolódása nem jelenti azt, hogy azt megelőzően ne lett volna kialakult határa egy-egy megyének. Az 1156. évi összeírás jól körülrajzolja azt a területet, amelyen a XII. század közepi Esztergom megye elterült, mint ahogy – megkisebbedett területen – ugyancsak pontos határai voltak a XIV. század eleji Esztergom megyének is. A megyehatárok változásának – a várszervezet terjeszkedésén túl – természetesen megannyi oka lehetett, ezek bemutatására az egyes megyék kialakulásának tárgyalása során lehetőség szerint sort kerítünk.

Némileg más a helyzet az országhatár mellett fekvő megyékkel, illetve e megyék azon részével, amelyek az országhatár felé estek. Itt eredetileg bizonyára éppen úgy nem volt pontosan megjelölve a megye határa, miként magának az országhatárnak a vonala is sokáig bizonytalan volt. 1208-ban a Trencsén vár közelében fekvő Szalka (Scala) határleírásában említik az ország gyeplőjét (clausura regni). Itt Szalka a gyeplőn belül fekszik. Számos olyan adatunk van azonban, főleg a XIII. század későbbi évtizedeiből, amikor települések az országos gyeplőn vagy az országos kapun kívül estek. Ez azt jelenti, hogy amint haladt fokozatosan kifelé az ország határa, úgy váltottak helyet az országos gyeplők és kapuk is, s a már feladott védművek elé is települtek falvak. 1239-ben IV. Béla négy Sopron megyei helységet említ, amelyek extra portam existentes (a kapun kívül vannak).

(...)

A királyi várispánság a XIII. század második felében viharos gyorsasággal szétesett, a várispánsági (megyei) tisztikar légüres térbe került. Elemi erővel tört fel az igény, hogy új igazgatási szisztéma alakuljon ki.

A nemesi megye alig vitt át valamit a királyi vármegyéből. Átvette mindenestre a megye éppen megszállandó területiségét, s kénytelen volt átvenni azt a modellt, hogy a megye élén továbbra is elvileg a királyt képviselő (pontosabban: a király által megbízott, de gyakran saját maga önös érdekeit érvényesítő) ispán áll. Nem vitte át a romokban heverő ispáni földvárat, nem vette át a várispánsági tisztikar, hanem a megye „közönsége”, azaz a nagybirtokosoktól féltő köznemesség a maga bástyájává akarván kiépíteni a megyét, annak új tisztikara is – az alispánnal és a négy (a tartományokban két) szolgabíróval – immár közülük került ki. Kétségtelen: a megye újjászületett, legtöbb funkciójában megújult, de magát a megye nevet továbbvitte, s ezzel – alapvetően tévesen – azt sugallta, mintha a nemesi megye a királyi vármegyéből nőtt volna ki, holott egészen másként történt: a nemesi megye a királyi vármegye tagadásával, annak romjain jött létre. Társadalmi értelemben azonban nem ilyen erős a kontraszt, hiszen a kialakuló köznemesség egyik fő komponense éppen a várkötelékből szabaduló várjobbágság, másik fő komponense pedig a királyi megyétől több vonatkozásban függő királyi szerviencség volt. Mindenesetre mint a társadalom jelentős változásait általában, a XIII. század folyamán lefolytakat is jól jellemzik gyorsan szembeötlő felszíni jelenségek. Az elpusztult vagy felhagyott ispáni földvár helyén – nem a szó földrajzi, hanem politikai-hatalmi értelmében – új típusú várak jelentek meg, ezek közül épültek, tulajdonosaik előkelő nagybirtokosok voltak. Miközben tehát továbbélt és a köznemesség bevonásával „demokratizálódott” a megye intézménye, új hatalmi központok jöttek létre a kövárak képében, amelyek azonban immár teljesen függetlenek voltak mind a haladó királyi vármegyétől, mind az éppen megszülető nemesi megyétől. Míg korábban a társadalom fejlődését döntő súllyal meghatározó királyi közjogi és magánjogi fennhatósága egybeesett az ispáni vár és a kétféle várkerület élén álló comes személye révén, addig az új hatalmi struktúra eleve több központú (pluralista) volt, hiszen a királyi udvaron és a nemesi megyén kívül jelentős hatalmi központjai voltak a magánosok várai, amelyek megteremtették a maguk gyakran ugyancsak szórt birtoktartozékait, s ennek révén az alávett népesség feletti fennhatóságot.

Vajon hány megyét hozott létre Szent István? A múlt században egyesek 60–72 körüli számra gondoltak, mások azt hangoztatták, hogy ez a kérdés nem válaszolható meg. Új – lényegében mai napig érvényes – szempontot vitt a kutatásba Pauler Gyula. Ő mutatott rá arra: az 1074. évi események krónikabeli leírása alapján Salamont 30 vármegye szolgáltatta, s mivel a király és a herceg kétharmadegyharmaid arányban osztották meg az országot, így „a királynak két annyi vármegyéje volt, mint a hercegnek”. Pauler szerint „Szent István, úgy látszik, negyvenöt vármegyét alakított. Ennyi volt legalább Salamon

Csorba Csaba–Estók János–Salamon Konrád: Magyarország képes története. Bp. 2005. 22. oldaláról

király idejében, és nem valószínű, hogy ama zavaros 36 év alatt, mely a nagy király halálától a magyar-
 ródi csatáig lefolyt, új vármegyék keletkeztek volna”. A Pauler utáni kutatás általában elfogadta, hogy a
 Szent István kori megyék száma 45-re tehető, de voltak, akik csak 30, illetve 39 megyével (várral), de
 olyanok is, akik már a XI. század elején 72 vármegyével számoltak.

(...)

Mindezek alapján megállapítható: a XII. század közepén és végén a magyarországi várispánságok
 (bennük a várispánsággal rendelkező megyék) száma meghaladta a 70-et, de nem érte el a 80-at. Ha a
 XI. század 70-es éveit várispánságainak számát 38 körül állapítjuk meg, akkor a növekedés üteme meg-
 lepően nagy, s egyenesen annak kimondására készlet bennünket: az 1070-es évtől az 1140-es évekig
 eltelt évtizedek a várispánságok (megyék) alakulásában igen dinamikus korszakot jelentenek. Ehhez
 csak a Szent István-i kor hasonlítható, amikor e várkerületek (megyék) kialakultak és sokasodni kezd-
 tek. Mindamellert magunk kételkedünk abban, hogy a Salamon kori számot (legyen az akár 45, akár 38)
 vissza lehessen vezetni Szent István korára. Úgy gondoljuk, aligha van igazuk mindazoknak, akik –
 Pauler Gyula után indulva – úgy vélték: Szent István és Szent László uralma közti időszakban egyetlen
 megye létesítésével sem kell számolni. Az egyházszerkezet továbbépülése e közel négy évtized alatt
 megadja annak lehetőségét, hogy hasonlót tételezhessünk fel a várispánsági (vármegye-) szervezet vo-
 natkozásában is. Amennyiben ez így van, Szent István alatt nem 45, illetve 38, hanem kevesebb (alkal-
 masint jóval kevesebb) várispánsággal (megyével) számolhatunk. Ha ezt 30-ra (vagy 25-re) tesszük, ta-
 lán nem járunk messze a valóságtól (bár efféle számok helyességét aligha lesz valaha is módunk egzakt
 módon bizonyítani). E roppant feltételes Szent István kori várispánságszám az 1070-es évekre legalább
 50%-kal nőtt, majd újabb 70 év elteltével megint minimálisan 50%-os volt a gyarapodás.

A XII. század közepe után azonban az új várispánságok (megyék) létrejöttének dinamizmusa meg-
 tört. A tatárjárás krónikása, Rogerius az 1240-es években úgy fogalmazott: „Mindenki előtt ismeretes,
 hogy Magyarországnak hetvenkét comitatusa van.” Bizonyosra vehető azonban, hogy Rogerius nem el-
 sősorban a megyékre gondolt, amikor a comitatus szót leírta, hanem a várispánságokra, hiszen így fo-
 galmozott: a királyok „comitatusok fölötti birtokjoga (iura comitatum)” megkisebbedett azáltal, hogy
 örök birtokként eladományozták „a comitatusokhoz tartozó (ad comitatus pertinentia) birtokokat, fal-
 vakat és fekvőségeket, aminek következtében az ispánok (comites) nem rendelkeztek emberekkel”.

Nemcsak a földek eladományozása mutat a fenti értelemre (hiszen a király nem saját tulajdonú – tehát nem vármegyéhez tartozó – földeket bírói ítélet nélkül nem adományozhatott el, csak a vár- és udvari szervezet birtokaival rendelkezett sajátjaként), hanem a iura comitatuum említése is. Amikor egy 1230. évi oklevélben II. András ugyanezen szavakkal (iura comitatuum) fejezte ki a comitatások jogainak elenyészését, voltaképpen a várföldek eladományozására gondolt. A XII. század közepétől a XIII. század közepéig eltelt egy évszázad alatt számszerűleg már nem nőtt a várispánságok (megyék) száma, ami nem jelenti azt, hogy közben nem történtek volna változások. Csakhogy e száz év alatt nagyjából annyi várispánság pusztult el, semmisült meg, mint ahány új keletkezett, s így összességében növekedés már nem mutatható ki. A tatárjárás utáni évtizedekben kialakuló nemesi megye pedig – ha sok egyéb másban nem is, de – éppen a terület vonatkozásában vitte tovább a királyi megyét a körülhatárolt területen egyre következetesebben érvényesülő territorális ispáni joghatósággal együtt, amely viszont csak az 1240–1260-as években szilárdult meg. Így hát a XIII. század második felében és a következő században megszülető nemesi megyék száma nagyjából azt a helyzetet mutatja, hogy hány területi alapon felépült királyi vármegye (és immár nem várispánság) létezett a nemesi megye kialakulásának idején.

Kristó Gyula

Háromszáz évvel ezelőtt hunyt el Vak Bottyán János kuruc generális

Háromszáz évvel ezelőtt, 1709. szeptember 26-án hunyt el a tarnaörsi táborban Vak Bottyán János, a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc legendás vezére. Valószínűleg Esztergomban, más vélemények szerint egy vágvidéki jobbágyfaluban született 1644 körül. Gyermekévei után a vágsellyei jezsuita kolostorba került, ahol szolgadiák volt. Néhány év eltelte után végvári katonának állt, sok portyát szervezett a török ellen. Első vitézi tettét Érsekújvár piacán hajtotta végre, amiért hadnagyi rangot kapott. 1680 körül megnősült. Feleségül vette Lakatos Juditot.

Túl volt már a negyvenedik évén, amikor a török elleni nagy harcok kora következett. Egyik csatában elvesztette fél szemét, amiatt nevezték Vak Bottyánnak. Érsekújvár és Esztergom felszabadítása után az utóbbi várba került. Ezt követően katonáival együtt Lotharingiai Károly seregéhez csatlakozott. Harci érdemeiért 1687-ben alkapitánynak nevezték ki, majd Szeged városparancsnoka lett. Még ugyanabban az évben vitézségéért nemesi rangot kapott. Az 1690-es években Kecskemét, Nagykőrös, majd Cegléd parancsnoka lett. 1692-ben körülbelül 50 éves korában ezredesi rangot kapott.

A szép karriert befutó, vakmerő, vitéz katona gondolt a szegény jobbágynépre is. Mint híres embernek, ellenfele is támadt az akkori esztergomi császári parancsnok személyében, aki áskálódott ellene. Ekkor a híres katona megcsömörlött a császári katonaság légkörétől, s visszavonult birtokára, ahol marhakereskedelemmel foglalkozott. Ekkor kapta meg a császár levelét, aki arra kérte, hogy szervezzen sereget magyarokból a kurucok ellen. Hadseregszervező munkája azonban nem volt eredményes, s csak kevés katonát tudott szoldjába fogadni. 1703 októberében azt a parancsot kapta, hogy csapataival csatlakozzon a császári hadsereg Magyarországon lévő egységeihez. Ezt a parancsot azonban nem hajtotta végre, s titokban elhatározta, hogy a kurucokhoz csatlakozik. Árulás folytán ezt megtudták, s a császáriak fogságába került. Innen nyergesújfalusi jobbágyok szabadították ki. 1704 őszén a kuruc táborba került, ahol már várta Rákóczi Ferenc tábornoki kinevezése. A fejedelem megbízta, hogy szervezzen magának hadsereget a labancok ellen. Alig csatlakozott a kurucokhoz, máris sikeres csatát vívott Érsekújvár alatt a labancok ellen.

Katonai sikerei miatt sok ellensége támadt, akik vádaskodtak ellene. Ő a rágalomokkal nem sokat törődött, s Esztergom felszabadításán munkálkodott. Erre az szolgálatot okot, hogy az ellenség elfogta feleségét, s börtönbe záratta, aki 1704 végén itt halt meg.

Néhány hét múlva a fejedelem a Duna-Tisza közé küldte mint vezénylő tábornokot. Katonái rövidesen kiűzték az ellenséget innen. Az 1705-ös esztendő nagy vállalkozása volt a Dunántúl felszabadítása. A dunántúli nép „Jótevő Jánosnak” nevezte „Bottyán Apánkat”, Rákóczi pedig a dunántúli kerület ka-